

УДК 821.161.2.09'06:82-32

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-9>

ЖІНОЧИЙ ПОРТРЕТ ЯК ЗАСІБ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА

FEMALE PORTRAIT AS A MEANS OF CHARACTERIZATION IN THE CREATIVITY OF VOLODYMYR DANYLENKO

Гудована Н.Ю.,
orcid.org/0000-0001-8502-7103

аспірантка

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті розкрито особливості жіночого портретування як засобу характеротворення у прозі Володимира Даниленка. З'ясовано, що у творах В. Даниленка жіночі портрети є важливим засобом образотворення, адже розкривають характер героїнь, манеру поведінки, визначають їх життєвий досвід чи професійну спрямованість. Вони є засобом типізації та характеристикою збірних портретів жінок зі спільною професією (манекенниці, прибиральниці, судді), віковою групою (підлітки чи жінки поважного віку) чи мешканками певної місцевості. Автор у жіночому портретуванні обирає індуктивний шлях характеротворення: пропонуючи описи окремих героїнь, він узагальнює образи, позначені певним рівнем стереотипності щодо жінок певної професії чи роду занять.

Зазначено, що погляд на жінок у творах має суб'єктивний характер, адже вони зображені з позиції лише одного персонажа. Традиційним для індивідуального стилю автора є наявність іронічності у змалюванні та характеристиці жіночих образів. Іронія виступає своєрідним критичним оглядом жіночих стереотипів і суспільних очікувань. Письменник, використовуючи цей художній прийом, висвітлює суперечність та амбівалентність жіночого досвіду, підкреслюючи його складність і непередбачуваність. Використання іронії у розкритті жіночого характеру дозволяє автору створювати неоднозначні образи, які розкривають психологію та характер особистості.

Оскільки портрет героя у прозовому творі є текстовою категорією, сутність якої полягає у комплексному зображенні людини як художньої єдності фізичного, соціального та психологічного компонентів, то портрет самого героя у творі автор відображає комплексно відповідно до твердження, що риси зовнішності відображають особливості внутрішнього світу персонажа, його характер.

Ключові слова: портрет, характеротворення, Володимир Даниленко, проза, постмодернізм, іронічність.

The article reveals the features of the female portrait as a means of character creation in the prose of Volodymyr Danylenko. It has been found that in V. Danylenko's work, female portraits are an important means of creating an image, because they reveal the character of the heroines, their manner of behavior, and determine their life experience or professional direction. They are a means of typification and are characteristic of collective portraits of women of a common profession (models, cleaners, judges), age category (teenagers or women of respectable age) or residents of a certain area. Depicting women, the author chooses an inductive method of characterization: offering descriptions of individual heroines, he generalizes images marked by a certain level of stereotyping of a woman of a certain profession or occupation.

It is noted that the view of women in the works is subjective, because they are depicted from the position of only one hero. Traditional for the author's individual style is the presence of irony in the depiction and characterization of female images. Irony acts as a kind of critical review of female stereotypes and social expectations. Using this artistic technique, the writer highlights the contradictions and ambivalence of women's experience, emphasizes its complexity and unpredictability. The use of irony in revealing the female character allows the author to create ambiguous images that reveal the psychology and character of the individual.

Since the portrait of a hero in a prose work is a text category, the essence of which is a complex image of a person as an artistic unity of physical, social and psychological components, the portrait of the hero himself in the work is displayed by the author in a complex manner according to the statement that the features of the appearance reflect the features of the inner world the hero, his nature.

Key words: portrait, character development, Volodymyr Danylenko, prose, postmodernism, irony.

Постановка проблеми. Сьогодні у літературознавстві поняття «портрет» уживають у двох значеннях. У широкому значенні «портрет героя у прозовому творі – це текстова категорія, сутність якої полягає у комплексному зображенні людини як художньої єдності фізичного, соціального та психологічного компонентів» [9, с. 316]. Зазначена думка про сутність і функції літературного портрета є прийнятною, адже портрет героя у творі подається комплексно відповідно до твердження, що риси зовнішності відображають особливості внутрішнього світу персонажа, його характер. Водночас чимало літературознавців уживають це поняття у вузькому значенні, згідно з яким «портрет – це опис зовнішності героїв, засіб характеротворення, типізації й індивідуалізації персонажа» [2]. Такий підхід до проблеми портретування, на думку науковців, відповідає принципам реалістичного письма: «Реалістичною у своїй основі є репрезентація зовнішності персонажа як певної даності. Відповідно, портрет часто відіграє функцію своєрідної преамбули, що одразу дає змогу скласти уявлення про соціальну належність героя, його характер тощо» [1]. Тож під категорією «портрет» у літературному творі можна розуміти образ-типаж із певними детермінантами, як-от: художньо-ідейним задумом митця, стереотипністю у сприйнятті, взаємозв'язком внутрішнього та зовнішнього аспектів в образотворенні. Митці-постмодерністи експериментують у сфері портретування, застосовуючи різноманітні засоби й техніки. Одним із них є В. Даниленко, представник «житомирської прозової школи», продовжувач традицій Валерія Шевчука.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час аналізу наукових праць з'ясовано, що жіноче портретування у творчості В. Даниленка дотепер не стало предметом окремого літературознавчого дослідження. Загалом художня творчість В. Даниленка була предметом вивчення: письменник як постмодерніст представлений у працях Н. Яблонської, аналіз художньо-ідейних особливостей малої прози митця є набуток О. Федосій, специфіка нарації й інтермедіальності в оповіданнях і романах прозаїка розкрита у статтях О. Вещикової, онейричність та інші риси індивідуального стилю митця досліджують Н. Осьмак і Т. Бикова. Отже, постає необхідність аналізу особливостей жіночого характеротворення у прозі В. Даниленка у взаємозв'язку з різноманітними складниками змісту й форми його художніх творів.

Мета дослідження – розкрити особливості жіночого портрету як засобу характеротворення у творчості В. Даниленка.

Виклад основного матеріалу. Поняття «характер» літературознавці вживають у значенні «внутрішнього образу індивіда, зумовленого його оточенням, наділеного комплексом відносно стійких психічних властивостей, що зумовлюють тип поведінки, означений авторською морально-естетичною концепцією існування людини» [8, с. 24]. Відповідно до цього науковці презентують типові ознаки характеру героя, що називається характеристикою. Вона може бути прямою або непрямю. Пряма характеристика – це «коли риси літературного героя підтверджені ним самим, іншими героями чи наратором», а непряма проявляється «через дії, реакції, переживання, думки персонажа, який постає у комплексному змалюванні притаманних йому головних сталих і змінних рис» [8, с. 24].

Оскільки прозовій творчості В. Даниленка, на думку дослідниць Н. Осьмак і Т. Бикової, притаманні «такі риси, як художній поліфонізм, філософсько-інтелектуальне спрямування та психологізм» [7, с. 137], письменник залучає до характеристики своїх героїв і літературний портрет. У творах прозаїка він застосовується з метою типізації образів-персонажів, найбільше серед яких саме жіночих портретів. Подекуди митець навіть подає колективний портрет жінок певного віку, професії, соціального стану, який завдяки узагальненню стає засобом характеротворення, адже відображає світогляд і модель поведінки групи жінок. Зокрема, у романі «Клітка для вивільги» Аліна Іванюк так характеризує дружин офіцерів-льотчиків: «Вони люблять плітки й розмови про кар'єру чоловіків. Їхнє життя проходить біля аеродромів, і літаки стають частиною їхнього життя. Вони знають усі моделі літаків, як вони літають, і коли їхнім чоловікам причеплять на погони наступну зірочку. Жінка льотчика говорить так: «Ми капітани,

але незабаром станемо майорами» [1, с. 187]. Тобто письменник творить узагальнений образ жінок – дружин офіцерів, котрі живуть у певному, ізольованому від інших середовищі, у них спільні інтереси та проблеми, пов'язані зі службою їхніх чоловіків. Митець акцентує, що вони втрачають певною мірою власну індивідуальність, адже все їхнє життя детерміноване професією і статусом чоловіка.

У прозових творах В. Даниленка жіночий портрет позбавлений об'єктивності, адже подається через сприйняття одного з героїв, переважно чоловіків, різного віку, соціального статусу й роду занять. Наприклад, у романі «Клуб «Старий Пегас»» опис прибиральниць ВУК і МУК подано крізь призму сприйняття їх Юлієм Солодчуком: «В університеті було багато прибиральниць. Вони стояли в синіх уніформах, підпираючи дебелими тілами дзеркала. І коли хтось заходив у туалет, відразу кидалися туди й починали протирати поролоновими швабрами підлогу. За Юликом теж кинулася жінка невизначеного віку й почала ковзати шваброю біля пісуарів» [4, с. 19]. Автор подає лише загальні ознаки жінок-прибиральниць («невизначеного віку», з «дебелими тілами», у «синіх уніформах»), акцентуючи на їхньому ставленні до своїх професійних обов'язків і відчуттях Юлія від їхньої присутності у туалеті. Цей опис позначений іронічністю, адже образи жінок-прибиральниць подані через зображення відсутності таких рис, як тактовність, здатність розуміти ситуацію, повага до особистого простору людини та права на приватність.

У романі В. Даниленко подає узагальнений образ студенток, інколи їх індивідуалізуючи, зокрема через опис їхньої захопленості віртуальним життям: «На кожному поверсі на диванах сиділи студенти з ноутбуками і щось читали. Біля розкладу всі фотографували планшетами й телефонами розклад занять» [4, с. 17], а також через їхнє ставлення до навчання: «– Я сюди приходжу, щоб зробити селфі й поговорити з друзями, а не конспектувати божевільні бздури, списані з інтернету, – сказала висока дівчина своїй подрузі» [4, с. 17]. Узагальнені портрети стають індивідуалізованими через образи конкретних персонажів, наприклад, Катрусі Дурунди, в образі якої всі ці риси увиразнено. Також це відображено в описі манекенниць із модного показу, поданому через сприйняття Сергія Чекаля (роман «Маски Діани Стогодюк»): «Довгоногі дівчата із незворушними обличчями з'явилися раптово, як зграя хижих риб, у білих прозорих платтях, масках із блискітками-гірляндами та класичними зачісками з проділами посередині голови» [5, с. 5]. Митець акцентує на втраті ними індивідуальності, адже представниці цієї професії мають відповідати певним параметрам зовнішності та демонструвати певну модель поведінки під час показу. Цей колективний портрет автор увиразнює через характеристику: «Серед високих сухорлявих моделей зі скам'янілими обличчями, схожих на інопланетянок, є й цілком земні жінки з пишними стегнами, великими грудьми» [5, с. 7]. Такий лаконічний опис свідчить про знеособлення жіночого персонажа, адже автор акцентує лише на окремих загальних ознаках, пов'язаних зі світовідчуттям і зовнішнім виглядом жінок.

Подекуди В. Даниленко у жіночому портретуванні обирає індуктивний шлях характеротворення: пропонуючи описи окремих героїнь, він узагальнює образи, позначені певним рівнем стереотипності щодо жінок певної професії чи роду занять. Наприклад, портрет матері Аліси Цицалюк (повість «Сонечко моє, чорне й волохате»), котра була спортсменкою, штовхальницею ядра, на котру свого часу робили високі ставки як на майбутню світову зірку: «Жінка з торсом боксера у важкій вазі, з могутніми стегнами і тонкою талією» [6, с. 50]. Опис зовнішності доповнюється розповіддю про побічні ефекти від спортивної кар'єри жінки: «Від перетренувань і частого вживання допінгів Мацула мала мінливий характер. Останні роки у неї була хронічна втома, а вибухи агресії чергувалися з байдужістю й апатією. Вона не пропустила жодної епідемії грипу, і п'ять років тому померла...» [6, с. 52]. Образ Вікторії Мацули є настільки виразним, що сприймається як узагальнений образ жінок-спортсменок із силових видів спорту.

Окрім жіночих образів як типажів представниць певної професії, В. Даниленко подає колективний портрет жінок, що мешкають в одній місцевості. Наприклад, у романі «Маски Діани Стогодюк» Артем Бобошко таких жінок характеризує: «Дивлячись на своїх землячок із Донбаса, в їхніх глазах я всігдa бачив хмурий силует шахти імені Засядька, що неможливо було заховати ні под дорогими шубами, ні под бріліантами» [5, с. 144]. На протизагау ім у його описі постає Діана Стогодюк: «Когда я впервые побачив Діану Стогодюк у супермаркеті «Ашан» і заглянув у єїо глаза, то не побачив там ні тіні Аліка Грека, ні партбюро, ні бронзового Кобзона, а только кокетство і простий женській інтерес» [5, с. 145]. Згодом він ще більше усвідомлює відмінність Діани від усіх його попередніх жінок: «Ето била первая женщина в моєї кроваті, що даже в постеле бухтела на українськом языке. Я уснул возле нейо, чувствуя, что сплю з женщиной другой породы» [5, с. 149]. Герой відповідно маркує жінок за мовою, вирізняє на фоні «місцевих» Діану, її інший соціальний статус, рівень інтелігентності, вишуканості та пристойності.

Цю думку підтверджуємо й характеристиками жіночих персонажів із повісті «Тіні в маєтку Тарновських»: оскільки Тадей Швагуляк був із порядної галицької родини, то для нього російська мова була певним маркером зіпсованості й розпутності дівчини. Наприклад, автор подає портретну характеристику дівчини з військового гарнізону, яку Юрко Комашня водить у підвал на побачення, у негативному ракурсі: «Дівка була руда, кирпата, в коротенькій спідниці, з сигаретою в зубах. Коли я йшов зі школи, то вони з Юрком, розмовляючи російською мовою, спускалися в підвал» [6, с. 121]. Отже, ознаками гріховності дівчини поряд із російською мовою стали цигарка й коротка спідниця. Опис зовнішності ще однієї дівчини-підлітка теж поданий із нашаруванням її позитивного несприйняття героєм: «Дівчина приблизно мого віку чи на рік молодша... їла морозиво, пирхала, відверталась і позирала на сміття, воронячий послід й скошену гнилу траву на берегах річки. У неї було русяве волосся, великі сірі очі й кирпатий носик із ледь помітним ластовинням. Вона доїла морозиво, вдоволено кинула обгортку в річку й зустрілася з моїм поглядом. Зашарілась і з викликом глянула мені просто в очі. І в тому виклику я побачив стільки зіпсованості й гріховності, що вражено побрів за нею, доки її не гукнула білява дівчинка. Вони почали розмовляти російською...» [6, с. 106]. Такі ж характерні описи присутні у повісті «Сонечко моє, чорне і волохате». Наприклад, образ Ії Браїлко подано через світосприйняття оповідача – підлітка Славка, сина головних героїв: «Вона була нафарбована і виглядала старшою. ...зміряла мене з голови до ніг, видула з жувальної гумки великого пухиря, урочисто луснула, вийняла з рота жуйку, приліпила до колонки. ...Була в кофтинці з блискітками, темній спідниці, вся в пірсингу й дешевій біжутерії» [6, с. 47]. Окрім зовнішності, що була досить типовою для дівчат підліткового віку в описуваний період і свідчить про бажання виділитися із широкого загалу, здаватися стильною і сучасною, оповідач вдається і до характеристики поведінки героїні: «Сленг Ії Браїлко мені здається таким же природним, як її пірсинг і біжутерія. ...Вона зірок із неба не хапала і не була схожою на відмінниць із мого класу – Ірену Полулях чи Оксану Джигуль, але Ія трималася незалежно і завжди говорила те, що думала» [6, с. 57]. Відповідно, характер Ії протиставлений до відмінниць: вирізняється дівчина самостійністю. На запитання Славка: чим вона хоче займатися у майбутньому, Ія відповідає, що хоче рекламувати жіночу білизну на обкладинках чоловічих журналів. Тобто вона не має амбітних кар'єрних планів, хоче бути привабливою і заробляти гроші. Мовлення героїні (сленгові вирази), її поведінка, манера вдягатися й поводитися є засобами типізації та характеротворення для образів дівчат-підлітків зображеної в повісті доби – 90-х рр. ХХ ст., коли молоде покоління отримувало забагато свободи, адже батьки не мали часу їх контролювати, змушені були шукати додаткові заробітки для забезпечення родини. Тож підлітки мали змогу раніше пізнати всі принади дорослого життя.

У жіночому портретуванні В. Даниленка доцільно вирізнити образ дівчини-підлітка Мільці, доньки Аліни Іванюк (роман «Клітка для вивільги»), яка не має великих амбіцій, хоче закін-

чити школу, одружитися і народити дітей: «Мільця була цибатою дівчинкою з довгими міцними ногами. Вона не зривала зірок із неба, але виконувала все, що їй наказували батьки та вчителі, і завжди була поміркованою. ...Іноді вона ставала нестерпною: показувала язика, відтягувала вуха, заковувала очі під лоба й говорила те, що всім у сім'ї було неприємно чути. Вона знала всі мої вразливі місця...» [1, с. 146]. Опис відображає особливості інтелекту героїні, її світогляд.

У романі охарактеризовано два різні світи: світ мистецтва, сконцентрований для Аліни Іванюк у місті довкола Миколи Хомичевського, та світ села, де ніхто не розуміє жінки з тонким внутрішнім світом, яка не хоче займатися домашнім господарством. Цей світ представлений в образі Мільці, котра займається веденням домашнього господарства, відкрито виявляє агресію щодо матері та брата.

Антагоністом Мільці у творі виступає її брат, хлопець-підліток Владик. Він є оповідачем, супроводжує іншу героїню Аліну Іванюк у всіх подорожах, підтримує її прагнення. Саме через його світосприйняття подано уявлення про особливості портретизації жінок старшого віку у романі. Зокрема, вчителька вокалу Аделіна Цибульська під час знайомства з Аліною Іванюк виглядає так: «Жінка невизначеного віку, якій можна було дати від тридцяти до п'ятдесяти років. У довгому літньому платті в стилі ампір, з високою талією, перетягнутою під грудьми шовковою стрічкою, у крилатому літньому капелюсі, з елегантною сумочкою» [1, с. 75]. У помешканні чимало фотографій, де вона позує в довгих сукнях. Це відображає інтелігентність артистичної та благородної натури жінки, адже вона просить називати її саме «пані Цибульська». Хоча Владик нічого не знає про минуле Аделіни Цибульської, проте її зовнішній вигляд і манера поведінки наштовхують на думку: «Цибульська була не така проста, як здавалося, я відчув це одразу, коли її побачив, та й з матір'ю вона поводитися безцеремонно» [1, с. 77]. Водночас цей образ позначений певною стереотипністю: автор портретує героїню відповідно до читацьких очікувань щодо образу вчительки вокалу.

Аристократичність і вишуканість як риси характеру жінки зазначені в описі котознавця Маргарити Аполінаріївни Підкуймухи, до якої Сергій Чекаль із Діаною Стогодюк (роман «Маски Діани Стогодюк») їдуть. Оскільки окремі жіночі персонажі подані через сприйняття Сергія Чекаля, то він констатує: «За нею можна було звіряти годинник. Вона прийшла рівно через десять хвилин. Їй було років сорок п'ять. Виглядала вона добре доглянутою жінкою з ледь відчутною схильністю до повноти, яка її не псувала. Шатенка з великими жовтуватими очима, схожими на сливи ренклод. У довгому літньому платті з коміром, розмальованому ананасами, з кокеткою та оборкою на рукавах і подолі» [5, с. 132]. Думки про належність героїні до еліти виникають під час опису дружини князя Ліхтенштейну Марії Аглаї Кінські фон Вхінітц і Теттау (повість «Сонечко моє, чорне і волохате»): «Її строга зачіска, вечірня сукня, стриманість і жіночність виказували в ній аристократку з давнього роду» [6, с. 26].

Водночас у деяких творах митця, наприклад у романі «Клуб «Старий Пегас»», образи жінок зрілого віку виписані з іронічністю. Героїня твору Зоя Стрикало, якій було сімдесят років, на думку автора, поводить як «як впевнена у своїй красі молода ексцентрична жінка» [4, с. 25]. Доказом твердження є опис її зовнішності: «Завжди приходила в сукні з декольте, бо груди, незважаючи на вік, у неї були ще непогані. Шию вона замотувала довгим романтичним шарфом, щоб не було видно зморшок, сідала навпроти нього (Юлія Солодчука), кокетливо надувала губки й читала любовні вірші» [4, с. 25]. Жінкою старшого віку в романі є Орися Кука, яка «належала до класичних стололазів, свідомо виражаючи стилем свого життя філософію споживацького суспільства ХХІ ст. з його гіперболізованою увагою до їжі і насолод» [4, с. 137]. Доповненням опису її поведінки на фуршеттах є іронічне зауваження автора: «Її незмінний червоний капелюшок і бездоганна посмішка з єдиним, але чарівним зубом, стали символами всіх більш-менш помітних київських фуршетів» [4, с. 137]. Тож особливості розкриття жіно-

чого характеру в романі зумовлені письменницьким художньо-ідейним задумом: В. Даниленко зображує життя митців у пострадянський період, використовуючи іронію для викриття його вад і недоліків.

Висновки. У прозових творах В. Даниленка жіночі портрети виступають засобом характеротворення, адже розкривають характер героїнь, манеру поведінки, визначають їх життєвий досвід чи професійну спрямованість. Вони є засобом типізації, якщо йдеться про збірні портрети жінок, які мають спільну професію, належать до однієї вікової групи або мешкають поряд. Типовим у способі відтворення жіночого портретування автором є погляд на жінок з позиції одного героя, що не дає змоги об'єктивно оцінити характер жінки.

Перспективи подальших досліджень полягають у порівняльних студіях, присвячених особливостям жіночого характеротворення, художньої творчості В. Даниленка та інших представників «житомирської прозової школи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александренко В. Портрет як засіб характеротворення образів у малій прозі Дмитра Марковича. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство.* 2015. № 42. С. 50–53.
2. Громяк Р., Ковалів Ю. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
3. Даниленко В. Грози над Туровцем: Родинні хроніки. Львів : Піраміда, 2014. 370 с.
4. Даниленко В. Клуб «Старий Пегас». Львів : ЛА «Піраміда», 2019. 252 с.
5. Даниленко В. Маски Діани Стогодюк. Київ : ВЦ «Академія», 2021. 256 с.
6. Даниленко В. Тіні в маєтку Тарновських : повісті. Львів : Піраміда, 2012. 180 с.
7. Осьмак Н., Бикова Т. Онейричний простір художньої прози Володимира Даниленка: сни і сновидіння як культурний текст. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches: Collective monograph.* Vol. 2. 2020. P. 132–150.
8. Семенчук І. Портрет у художньому творі. Київ : Дніпро, 1965. 74 с.
9. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : монографія. Київ : Наша культура і наука, 2010. 320 с.